

Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 8/4 2019 s. 2109-2124, TÜRKİYE

Araştırma Makalesi

ÇAĞDAŞ KARAPAPAK ŞAİRİ RAFİG HÜMMET'İN YAŞADIĞI DÖNEMDEKİ MEVCUT YÖNETİMİ VE DÜZENİ ELEŞTİRDİĞİ ŞİİRLERİ*

Seda SELİM**

Geliş Tarihi: Mayıs, 2019

Kabul Tarihi: Eylül, 2019

Öz

Bugün çoğunluğu Gürcistan'da yaşayan Karapapak Türklerinin tarihi çok eskilere dayanmaktadır. Yaşadıkları topraklarda hiçbir zaman dil ve edebiyatlarından kopmayan Karapapak Türkleri, geçmişten günümüze kendi edebî şahsiyetlerini yetiştirmeye devam etmektedirler. Rafig Hümmet, Karapapak edebiyatının en önemli şairlerinden biridir. Bu çalışmada, Rafig Hümmet'in yaşadığı dönemdeki mevcut yönetimi ve düzeni eleştirdiği şiirleri ele alınmaktadır. Hümmet'in şiirlerini yazmaya başladığı ilk yıllar, Sovyet yönetiminin hüküm sürdüğü döneme denk gelmektedir. Şair bu dönemde, Sovyet baskısından dolayı mevcut yönetim hakkındaki fikirlerini açıkça dile getiremez; bu nedenle duruma sessiz kalmak yerine düşüncelerini dolaylı yollardan veya semboller kullanarak ifade etme yolunu seçer. Rafig Hümmet'in Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra yazdığı şiirlerinde ise önceki devre göre daha açık bir anlatım ifadesi görülür. Şair, bu dönemde de haksızlıklar karşısında susmayarak mevcut yönetimin aksaklıklarını kaleme alır. Bu çalışmanın konusunu, Rafig Hümmet'in bu iki farklı dönemde yazdığı, yönetimi ve düzeni eleştirdiği şiirleri oluşturmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Rafig Hümmet, Karapapak Türkleri, Karapapak edebiyatı.

KARAPAPAK TURKS' CONTEMPORARY POET RAFİG HUMMET'S POEMS CRITICIZING THE ADMINISTRATION AND THE ORDER OF HIS ERA

Abstract

History of Karapapak Turks dates back to oldest times. Most of their population live in Georgia today. Karapapak Turks have never given up their language and literature and raised their own poets and authors. Rafig Hümmet, is one of the most important poets of Karapapak Literature. In this study, the poems of Rafig Hümmet, about which criticized the administration and order of his time, are discussed. First poems of Rafig Hümmet were written in the Soviet Russia period. The poet didn't express his feeling explicitly on his poems because of Soviet pressure in this period. Instead, he chose to convey his feelings by using symbolism and indirect speech. It can be clearly seen in his poems written after the disintegration of the Soviet Union that he could express his feelings more freely than before. In this

* Bu makale Rafig Hümmet'in Şiirleri (Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü-2018) adlı doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi; Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Böl., sedakayaselim@gmail.com

period, the poet did not remain silent in the face of injustices and discussed the disruptions of the existing administration and order in his poems. In this essay, Rafig Hümme't's poems criticizing the administration and the order of his era will be examined.

Keywords: Rafig Hummet, Karapapak Turks, Karapapak literature.

1. Giriş

Karapapaklar, tarihi çok eskilere dayanan bir Türk milletidir. Çoğunluğu Gürcistan sınırları içerisinde yaşamakla beraber 1828 Türkmençay Antlaşması ile birlikte bir kısmı Türkiye ve İran'a göç eder. Gürcistan'da yaşayan Karapapak Türkleri de hiçbir zaman dil ve edebiyatlarından kopmaz, kendi milletlerinin edebî ürünlerini vermeye devam ederler. Bugün de Karapapak şairlerin zenginliği göze çarpmaktadır (Selim, 2016, s. 567). Bu makalenin konusu, Karapapak Türklerinin çağdaş şiir temsilcilerinden biri olan Rafig Hümme't'tir.

Gürcistan'da yaşayan Karapapak Türklerinin önde gelen şairi, mütercimi, gazetecisi Rafig Hümme't, 1965 yılında Gürcistan'ın Bolnisi ilçesinin Darvaz köyünde dünyaya gelir (Hümme't, 2007, s. 50). Darvaz, XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başlarında yaşamış olan Karapapak Türklerinin önderi, ünlü komutanı, halk kahramanı Mihrali Bey (1844-1906)'in dünyaya geldiği köydür (Alyılmaz, 2003, s. 15). Rafig Hümme't, ilk ve orta öğrenimini Darvaz Köy Ortaokulunda tamamlar. 1986 yılında Puşkin adına Tiflis Devlet Pedagoji Üniversitesinin filoloji bölümünü kazanır ve 1991'de buradan mezun olur (Hümme't, 2007, s. 50).

Rafig Hümme't, çok küçük yaşlardan itibaren şiir yazmaya başlar ve ilk şiiri 1980 yılında *Azerbaycan Pioneri* adlı gazetede yayımlanır. Bunun ardından şairin şiirleri, *Sovyet Gürcistan*, *Azerbaycan Gençleri* gibi birçok gazete ve dergide basılır (Qehreman, 2001, s. 12).

Şairin ilk şiir kitabı, *Salam Dünyenin Yiyesi* adıyla 2000 yılında Bakü'de neşredilir. Hümme't'in şiirleri, 2007'de *Edebi Gürcistan*, 2009'da *Çağdaş Azerbaycan Şiiri*, 2014'te *Çağdaş Seçkin Azerbaycan Şiiri* adlı antolojilerde yayımlanır. 2017 yılında ise *Rüzgara Oxunan Söz* adlı son şiir kitabı basılır.

Şair, 2001 yılında *Azerbaycan* adlı gazeteye verdiği röportajda “nasıl şiir yazmaya başladın” sorusuna şöyle cevap verir:

Eğer genetik açıdan bakarsak. Benim şiir yazmamın şaşırtacak bir tarafı yoktur. Çünkü ben devrin en meşhur ozanlarından biri olan Âşık Yunus'un torunuyum. Benim baba ocağım, uzun yıllar on iki köyü çevreleyen Darvaz'da üstad âşıkların buluşma yeridir (Qehreman, 2001, s. 12).

Hümmet'in dedesi, yaşadığı bölgenin ilk âşığıdır, halk arasında Âşık Yunus olarak tanınır. Saz çalıp, şiirler söyleyen Âşık Yunus'un Rafig Hümmet üzerinde etkisi büyüktür. Hümmet'in bu yola girmesini sağlayacak kıvılcımlar dedesi sayesinde atılır (Hümmet, kişisel görüşme, 13 Mayıs 2016).

Rafig Hümmet, şiirlerinde hayatının çeşitli dönemlerinde hissettiği duyguları, heyecanları, sıkıntıları, mutlulukları, anlatır; bunların yanı sıra sosyal olaylara, mevcut düzendeki sorun ve aksaklıklara da eserlerinde yer verir.

Hümmet, yaşamı boyunca Türk birliğini arzulayan ve savunan bir tutum sergiler. Şair, üniversite yıllarında arkadaşları ile birlikte Sovyet yönetimi karşıtı bir teşkilat kurarak bu teşkilatın faaliyetlerini gizlice yürütür. Rafig Hümmet, 1987'de Sovyet yönetimini eleştiren şiirler yazdığı için üniversiteden atılma tehlikesi yaşar, fakat bu son anda bu engellenir (Hümmet, kişisel görüşme, 13 Mayıs 2016).

Dr. Cevat Heyet'in Güney Azerbaycan Türkleri'nin birliği ve bütünlüğü için vermiş olduğu mücadelenin bir benzeri Gürcistan'da Rafig Hümmet öncülüğünde başlar. *Varlıq Heftefik İctimai Siyasi Qezet (Varlık Haftalık İctimai-Siyasi Gazete)* adıyla 28 Mayıs 2009 tarihinde yayın hayatına başlayan gazetenin Baş Redaktörlüğünü, araştırmacı, gazeteci, şair, yazar Rafig Hümmet yapmaktadır (Alyılmaz, 2010, s. 119). Şair, *Varlıq* gazetesi ile aynı adı taşıyan *Varlıq Medeniyet ve Kültür Merkezini* kurarak Gürcistan'da yaşayan Türkler için kültür ve eğitim alanında birçok faaliyet sürdürmektedir.

Hümmet, 1997 yılında Rustavi şehrinde yayımlanan *Region* gazetesinde editörlük görevi üstlenir, sonrasında birkaç yıl Bakü'de yaşar. Burada *Faktor*, *Şerq*, *Yeni Azerbaycan* gazetelerinde çalışır ve sonrasında *Milliyet* gazetesinin baş editörü olarak görev yapar. Şair, 2004'te Gürcistan'a döner ve burada Azerbaycan Yazarlar Birliğinin Gürcistan bölüm başkanı seçilerek *Edebi Gürcistan* isimli gazetenin yayınına başlar (Baş, 2014, s. 89).

Rafig Hümmet, yazdığı şiirler dolayısıyla 1994'te Gürcistan Cumhurbaşkanı tarafından "Fahri Ferman" ödülüne layık görülür. 2000 yılında ise Azerbaycan Cumhurbaşkanından "Genç Şairler Cumhurbaşkanlığı Ödülü" nü alır. Şair, tercüme faaliyetleri ile de uğraşır; Gürcü, Rus ve Türk dilinde yazılmış birçok eseri Azerbaycan Türkçesine çevirir.

2. İnceleme

Rafig Hümmet Türkçü bir şairdir; buna bağlı olarak şiirlerinde vatan ve Türk birliği konusunu sıkça işler; bunun yanı sıra Türklerin geçmişte ve bugün yaşadığı acıları kaleme alır, bu olayların toplum üzerindeki etkilerini gözler önüne serer.

Rafiq Hümmet, yaşamını Türk milletinin birliğine, bütünlüğüne adar, yazmış olduğu makale ve şiirlerinde de bunu dile getirir. Türk dünyasının parçalanmışlığını, bölünmüşlüğüne içine sindiremeyen şair, Büyük Azerbaycan topraklarının komünist ve emperyalist güçler tarafından bölünmesine tahammül edemez (Alyılmaz, 2010, s. 119).

Rafiq Hümmet'in yaşadığı dönem göz önünde bulundurulduğunda, sanat yaşamının ilk yılları Sovyet yönetiminin son yıllarına denk gelmektedir. Sovyetler Birliği zamanında, hayatın her alanında var olan baskı politikaları, edebî hayatta da kendisini gösterir. Yazar ve şairler, düşüncelerini özgürce ifade edemezler. Böyle bir durumda Hümmet, eleştirilerini sembollerle veya üstü kapalı olarak dile getirmek zorunda kalır. Şairin sanat yaşantısının ikinci devresi, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonraki dönemdir. Yeni yönetimle beraber sanatçılar, düşüncelerini daha rahat ifade edecekleri bir ortam bulurlar. Rafiq Hümmet, bu zaman diliminde de haksızlıklar karşısında sessiz kalmaz, mevcut yönetimin yanlışlarını, yapılan haksızlıkları eserlerinde daha açık bir biçimde tenkit eder.

Sovyetler Birliği döneminde yazılan şiirlerin mahiyetini daha iyi anlamak için dönemin yöneticilerinin, edebiyat ve sanat üzerine uyguladığı politikayı bilmek gerekir.

1917 yılında Sovyetler Birliği'nin kurulmasıyla başa geçen yöneticiler, topluma her alanda baskı yapmaya başlar. Bu yeni yönetimle beraber hayat, Sovyet öncesi ve Sovyet sonrası olmak üzere ikiye ayrılır. Sovyet öncesi hayat kötülenirken Sovyet sonrası hayat övülür ve halka huzur getirdiği iddia edilir. Bu dönemin etkileri, hayatının her alanında hissedilir (Uygur, 2011, s. 2). Yönetim, Sovyet ideolojisini yaymak için bütün sanat dallarını ustaca kullanır.

Sovyetler Birliği döneminde edebiyat, insanları Sovyet hayat tarzına göre yetiştirmek için önemli bir vasıta olarak görülür. Edebiyat aracılığıyla, Sovyet ideolojisine sadık bireyler yetiştirilerek Komünist Partisi'nin işinin kolaylaştırılması amaçlanır. Yani edebiyat, siyasî eğitim araçlarından biri olarak kullanılır (Karakas, 2008, s. 461). Yazar ve şairlere, yönetimin istekleri ve fikirleri doğrultusunda eser vermeleri konusunda baskı yapılır.

Şair ve yazarlar, ihtilal öncesi dönemde olduğu gibi özgürce eser verme imkânına sahip değillerdir. 1930'lu yıllardan itibaren Komünist Parti'nin belirlediği, Sovyet ideolojisine uygun eserler yazma zorunluluğu vardır. Yönetimin belirlediği çerçevede yapılan edebiyata da *Sosyalist realizm* adı verilir (Akpınar, 2012, s. 89). Bu sanat tarzına uygun olmayan eserler veren sanatçılar cezalandırılır.

İkinci Dünya Savaşı ile birlikte azalan baskı, savaş sonrası yeniden artar ve Sovyetler Birliği yıkılana kadar devam eder. Şairlerin kimisi Sovyet yönetiminin dayattığı şekilde eserlerini verirken kimisi de düşüncelerini dolaylı yoldan veya sembollerle ifade etme yolunu

seçer. Rafiq Hümmet bu dönemde, düşüncelerini üstü kapalı bir anlatım tarzıyla kaleme alan şairlerdendir.

Çətindi adlı şiirde Rafiq Hümmet, Sovyetler Birliği döneminde var olan baskıyı kaleme alır. Hümmet, insanların yaşanan acılar karşısında birbirlerine destek olamadıkları, mutluluklarını paylaşmadıkları bir zaman diliminde yaşadıklarını ifade eder. Sovyet Birliği döneminde, insanların dinlerine, köklerine sahip çıkmaları hatta Türk adını kullanmaları yasaktır. Hümmet, dizelerinde bu duruma değinir ve gökte ayın zehirlendiği ifadesini kullanarak Türklüğe ve İslam'a atıfta bulunur. Türk ve Müslüman olmalarından ötürü insanların uğradığı zulme işaret eden şair, böyle bir ortamda yaşamanın zorluğunu dile getirir. Hümmet, mevki sahibi olanların sefa içerisinde hayat sürdürdüğünü, halkın ise sıkıntılar içerisinde yaşadığını söyleyerek sosyal adaletsizliğe de dikkat çeker.

Zamanın çərxi hərlənib,
Göydə Ay da zəhərlənib.
Ağlayana qəhərlənib,
Gülənlə gülmək çətindi.

Sula, yazıq, küçələri,
Toz tutmasın yekələri.
Nazir udan tikələri
Yesirə bölmək çətindi. (Hümmet, 2017, s. 251).

Sovyet yönetimi, insanları dinlerinden uzaklaştırmak, ateizme yönlendirmek adına bir takım politikalar yürütür. “Din olgusunun toplumlar üzerinde etkisini kaybetmesi için yeni yetişen neslin bu değerden uzak ve bu değere karşı olması gerekiyordu. Baskı ve şiddet her alanda olduğu gibi dinî yaşamda da kendini göstermişti. Halkın dinini yaşama özgürlüğü kısıtlanmış, camiler kapatılmış ve oruç, hac gibi farz olan ibadetler yasaklanmıştı. Sovyet rejimiyle barışmayan ve ona karşı direnen din adamlarının bir kısmı sürgüne gönderilmiş, bir kısmı öldürülmüştü” (Babaşlı, 2007, s. 222). Rafiq Hümmet, kaleme aldığı şiirlerinde Sovyet rejiminin din konusunda uyguladığı yasakları eleştirir.

Çətindi adlı şiirinde Rafiq Hümmet, yapılan baskılar nedeniyle insanların dinlerinden uzaklaştırıldığını ve bunun sonucunda gerçek din adamlarının azaldığını söyler. Şair, insanların Kur'an-ı Kerim'den uzak kalmalarından ötürü çektikleri acıyı dizelerinde anlatır.

Daha cavan tez qocalır,
Qısa boylular ucalır,
Gerçek mollalar azalır,
Quransız ölmək çətindi.

Dərd demə dərdi bilməzə,
 Bəndə şeytandan baməzə.
 Vallah, biz gedər-gəlməzə
 Gedirik, gəlmək çətindi... (Hümme, 2017, s. 251).

Bəyaz Xirqəli Müridlər adlı şiirde Hümme, Sovyet yönetiminin din konusunda getirdiği yasakları konu eder. Şair, yönetimin koyduğu yasaklar ile gerçek din adamlarının yetişmediğini ve bu nedenle insanların dinlerini doğru bir şekilde öğrenemediklerini dile getirir. Müslümanların inançlarını istedikleri gibi yaşayamadıklarını söyleyen Rafiq Hümme “beyaz hırkalı müritler” ifadesi ile din adamlarına işaret eder ve onların yokluğunun toplum üzerindeki etkisini kaleme alır.

Rafiq Hümme, yönetimin baskısından ötürü Kuran-ı Kerim ifadesi açıkça kullanamaz, ondan “gönüllere ışık tutan, her ayeti bir kitap olan sözler” ifadesi ile bahseder. Şair, Kuran-ı Kerim’den uzak kalmanın, onun adını açıkça zikredememenin zorluğunu dizelerinde şöyle anlatır:

Bəyaz xirqəli müridlər,
 Sizdən bizlərə nə qaldı?
 Səmanın rəngini içən
 Nurlu üzlərə nə qaldı?

Axıb beynimizə dolan,
 Könlümüzə işıq salan,
 Hər ünü bir kitab olan
 Sirlı sözlərə nə qaldı? (Hümme, 2017, s. 21).

Hümme, baskı politikaları nedeniyle dillerine kilit vurulduğunu, insanların isteklerini, özlemlerini açıkça ifade edemediğini vurgular. Şair için özgürlük ortamının olmadığı bir ortamda dinlerinden uzak kalmanın acısı çok büyüktür. Rafiq Hümme’in yaşanan haksızlıklar karşısında tek istediği adalettir; fakat bu beklentisi yerine haksızlıklarla ve zulümle karşılaşır. Bu nedenle elinden ağlamaktan başka bir şey gelmediğini dile getirir.

Nə gözlədik haqdan başqa,
 İşıqlı sabahdan başqa,
 Sizi ağlamaqdan başqa
 Qara gözlərə nə qaldı?

Bəyaz xırqəli müridlər,
 Dilimizi dərd kilidlər.
 Sızdən bizə nə var yetər,
 Bizdən sizlərə nə qaldı? (Hümme, 2017, s. 21).

Ay Gidi Dünya adlı şiirində Rafiq Hümme, semboller kullanarak Sovyetler Birliği döneminde hüküm süren baskı politikalarına değinir ve yönetime getirilenlerde liyakat aranmadığını belirtir. Şair, bu şiirinde tilkilerin aslanlar üzerinde hüküm sürdüğünü söyler ve bu sözleri ile hak eden kişilerin yönetimden uzak tutulduğunu vurgular. Hümme, “inleyenler ilmeğe geçirildi” ifadesini kullanarak var olan düzenden ve yönetimden memnun olmayanların, şikâyetlerini dile getirenlerin ilmeğe geçirildiğini yani ölümle cezalandırıldığını dile getirir.

Dərələrdə asir oldu dumanlar,
 Hazır oldu, nazir oldu yamanlar,
 Tülkülərə nəzir oldu aslanlar,
 Ay gidi dünya!

İnləyənlər ilməyinə taxıldı,
 Su istəyənlər ildırına çaxıldı,
 Neçə iyid kəhərindən yıxıldı,
 Ay gidi dünya! (Hümme, 2000, s. 100).

Rafiq Hümme ayrıca bu şiirində, inançlarını istediklerini gibi yaşayamadıklarını bu nedenle dinlerini unutmaya yüz tuttıklarını, imanlarını kaybettiklerini söyler ve bunun üzüntüsünü kaleme alır. Yapılan zulümler karşısında cinlerin ve şeytanın bile yeryüzünü terk ettiğini söyleyen şair, yaşanan acıların büyüklüğünü vurgular ve bu acıları dağların bile kaldıramayacağını ifade eder.

İnam getdi, iman getdi, din getdi,
 İnsaf getdi, ruzi getdi, bin getdi,
 Bu dünyadan şeytan bezdi, cin getdi,
 Ay gidi dünya!

Mən kiməm ki, dağ daşmaz bu dağı,
 Nə vecimə? mən də sən qonağın.
 Kişi göstər başında da papağı,
 Ay gidi dünya! (Hümme, 2000, s. 100).

Rafiq Hümme *Aparır* adlı şiirde, alın teri ile çalışıp ekmeklerini kazanan insanların emeklerinin başkaları tarafından yağmalanmasını konu eder. İnsanlara yönetime yakın olup

olmalarına göre muamele edildiğini, hiçbir konuda adaletin gözetilmediğini ifade eden şair, mevcut düzenin işleyişini eleştirir ve hak etmeyenlerin keselerini doldururken diğer insanların ellerinin boş kalmasının isyanını dizelerine yansıtır.

Ağıllının yığdığını
Daha ağılı çaş aparır.
Bu nə zərdir, nə oyundu
Yek atanlar şeş aparır.

Ayaq çapıb, qol yoranlar,
Buz əridib, sal qıranlar,
Çiyində daş qaldıranlar
Zənbilini boş aparır. (Hümət, 2017, s. 181).

Şair, hüküm süren düzende var olan baskıdan dolayı insanların yaşadıklarını anlatamadığını, onların ağlayacak, inleyecek güçlerinin kalmadığını ve yönetimin insanların beyinlerini yalanlarla yıkamaya çalıştığını belirtir. Rafiq Hümət, dizelerinde “atalılar” olarak nitelendirdiği Türklerin yerine, “atasızlar” olarak nitelendirdiği Sovyet hükümetinin hüküm sürmesini eleştirir (Selim, 2018, s. 207).

Dil də söz tutmur dinməyə,
Heymi var, bəndə inləyə...
Nağıl dinləyə-dinləyə,
Adamları huş aparır.

Bu haqq bizi pusur, atam,
Min yeyən bir qusur, atam,
Atalılar susur, atam,
Atasızlar baş aparır. (Hümət, 2017, s. 181).

Hani Allahın Qasidi adlı şiirde Rafiq Hümət, yaşadıkları dönemin içler acısı durumunu dizelerinde anlatır. Şair, insanların korkularından dostlarına bile sırlarını açamadıkları, dostun dosta düşman kesildiği, herkesin acısını kendi içerisinde yaşadığı, kimse ile paylaşmadığı bir dönemde yaşadıklarını vurgular. Hümət, insanların bu kötülükler karşısında bir olup yaşananlara göğüs geremediklerini, bu nedenle çektikleri acılar yüzünden ettikleri feryatların bu dünyaya bin yıl yeteceğini söyler.

Şairin bu şiirinde “vakitsiz ölüm” ifadesini kullanması, dönemin şartlarında insanların suçlu suçsuz ayırt edilmeden öldürülmesine bir atıftır. Rafiq Hümət, böyle bir dönemde yaşanan acıların büyüklüğü ve insanların çaresizliği karşısında kıyametin alametlerinden biri

olan mesihin gelmesi dileğinde bulunur ve kıyametin kopmasıyla bütün adaletsizliklerin son bulmasını umut eder.

Dost dosta düşmən kəsilib,
Qardaş qardaşa asidi.
Hamı içində sızlayır,
Görən bu kimin yasıdı?

...

Bəndənin halı dağınıq,
Hərə bir dərdə sığınıb.
O qədər nalə yığılıb,
Min il Tanrının bəsidi.

Solğun üzləri izləyək,
Vaxtsız ölümü özləyək?
Bundan artıq nə gözləyək,
Hanı Allahın qasidi?! (Hümmet, 2017, s. 260).

Zaman adlı şiirində şair, yaşamın adeletsizliğini söz konusu eder. Hümmet, insanların yaptıkları kötülükler sonrası farklı güçlerin arkasına sığınarak kendilerini aklamalarını eleştirir. Hayatın düzeninin bozuk olduğunu ifade eden şair, yüksek mevkide olanların çocuklarının zevk, sefa içerisinde hayatlarını sürdüklerini, buna karşın işçi çocuklarının ise her türlü zorluğu göğüsleyerek vatanlarını koruduklarını dile getirir.

Hara getsən, yumruq tutub, döş döyən,
“Yandı” deyib, el buğunda bişməyən.
İsmətinə zərrə ləkə düşməyən
Əsmər qızlar evdə qalıb qarıyır.

Diksiniyəm, kefim qaçır qəfildən,
Pozuqluq var durnaların səfində.
Nazir oğlu diyar-diyar kefində,
Muzdur oğlu vətəni qoruyur. (Hümmet, 2000, s. 96).

Rafiq Hümmet, *Biz Nə Qədər Çox Olsa da* adlı şiirində millet olarak neden dağınık olduklarını sorgular, birlik ve beraberliğin önemine dikkat çeker. Şair, Türk milletinin düşmanları karşısında daha üstün özelliklere sahip olduğunu, sayı bakında daha fazla olduğunu belirtir; fakat bir arada olunmadığı sürece bunların bir anlam ifade etmediğini söyler. Rafiq

Hümmet'in temennisi, milletinin bir araya gelerek her türlü zorluğa ve kötülüğe karşı birlikte göğüs germesidir.

Yürüsək də, yıxılacaq da,
Gözü-könlü tox olsaq da,
Biz nə qədər çox olsaq da,
Bir o qədər azıq-azıq.

Yoxdu bizim sirr yerimiz,
His yerimiz, kir yerimiz.
Ağrıdırsa bir yerimiz,
Bəs niyə belə nasazıq? (Hümmet, 2017, s. 227).

Hümmet'in Sovyet yönetimini eleştirdiği şiirlerden biri de *Yazıq Adam* isimli şiirdir. İnsanların mevcut yönetimin baskılarından dolayı yaşadığı sıkıntıları dile getiremediklerini, acılarından dolayı feryat edemediklerini söyleyen şair, bu insanların dillerinin çarmıha gerildiğini söyleyerek insanların çaresizliğini kaleme alır.

İnsanların ömürlerinin harap edildiğini, onların çaresizlikten başlarını göğüslerine eğip geldiklerini ve tüm bu yaşananlardan dolayı insanların kendilerini gizlemek istediklerini Hümmet satırlarında şöyle ifade eder:

Sükutuna haray çöküb,
Allah bilir, nələr çəkir
Dilini çarmıxa çəkib,
Sözünü gizləyən adam.

Ömrünü didir, çeynəyir,
Yanır, yaxılır, göynəyir...
Başını köksünə əyib,
Özünü gizləyən adam. (Hümmet, 2000, s. 16).

Sovyetler Birliği'nin yıkılışı, Rafiq Hümmet'in sanat hayatının ikinci döneminin başlangıcıdır. Şair bu dönemde, daha rahat düşüncelerini dile getirebilse de yine tam anlamıyla bir özgürlük ortamı oluşmaz. Hayatı boyunca baskılara aldırmadan düzendeki yanlışları ve adaletsizlikleri eleştiren Hümmet, bu dönemde de haksızlıklar karşısında sessiz kalmaz.

Rafiq Hümmet, mevcut yönetimin adaletsizliği karşısında, insanların sessiz kalmalarını hatta birçoğunun kendi çıkarları için haksızlık yapanları desteklemelerini *Əl Çalana Bax*

şiiirinde eleştirir. Şair, bu kişilerin baştaki adaletsiz yöneticileri haksız yere alkışladıkça kendilerinin de alçaldığını ifade eder.

Hami zəhərlidi, haşa gürzədən,
Dilini sazlayıb, dil çalana bax!
Alçala-alçala əl çalmağ asan,
Əl çala-əl çala alçalana bax. (Hümmet, 2017, s. 247).

Əl Çalana Bax adlı şiirinde, yaşadığı dönemde akla, başarıya önem verilmediğini söyleyen şair, önemli mevkilere getirilen insanlarda liyakat aranmadığını ifade eder. Hümmet, insanların çıkarları için karşılardaki kişilerin eksiklerini, yanlışlarını görmezden gelip onları övdüklerini söyler. Şair kendisinin ise makam, mevki sahibi kişilerden hiçbir beklentisinin olmadığını, tek umudunun Tanrı olduğunu ve bir tek ondan yardım dilediğini dile getirir.

Bir şair saraydan, şahdan aralı,
Umudu Tanrıdı Ondan pay umur.
Əlin salavatı üzdən aralı,
Əl əli çalandan, əl əli yumur.

Ağıldı, kamaldı, çalıb-çapırıq,
Daha neyniyirik ağıllı yarı.
İndi ağıllılar başda oturmur,
Padşah vəzir seçmir ağıllıları. (Hümmet, 2017, s. 247).

Rafiq Hümmet, yöneticilerin akıllı insanlardan uzak tutulduğu onlara kaçakların, eşkıyaların rehberlik ettiği bir zamanda yaşadıklarını belirtir. Şair, böyle bir dönemde yaşamalarının sonucu olarak insanların iyi niyetlerini kaybettiklerini düşündüğünü ifade eder.

Şahdan gen tuturlar ağıllıları,
Bizimki quldurnan, qaçaqnan tutur.
Adaşın az deyil, ay imam Əli,
Əldən tutmasa da, ayaqdan tutur. (Hümmet, 2017, s. 247).

Qul Asi Olanda şiirinde Hümmet, adaletsiz yöneticilerin elinde bulundurduğu sınırsız yetkiyi tenkit eder. Şair, şah ve padişah adı altında devlet yöneticilerinden bahsederek onlara verilen yetkinin Tanrı'ya bile verilmediğini söyler ve var olan çarpık düzeni eleştirir. Rafiq Hümmet, devlet adamlarının yanında cellatların yer aldığını bu nedenle doğrunun tarafında olanların boyunlarının baltalandığını söyleyerek devlet yönetimindeki zafiyeti de gözler önüne serer.

Tarıdan sorulmaz şahdan sorulan,
 Ey asi, Tanrıya sual verilməz.
 Canını nə qədər bürüsən də sən,
 Qanını örtməyə vual verilməz.

Rəbbdə mələk olar, padşahda cəllad,
 Kişisən boynunu sən də baltalat.
 Ya da boğazını uzat, xaltalat
 Xaltasız valiyə mahal verilməz. (Hümme, 2017, s. 10).

Hümme, gecenin gündüze hükmətiğini söyleyerek kötülüğün iyilikten fazla olduğı bir dönemde yaşadıklarını vurgular. Şair, insanların riyakâr olduğunu, dindar gibi göründükleri hâlde gerçekte Allah'a asi olduklarını ve bu nedenle insanlığın üzerine müsibet yağdığını dile getirir. Yaşananlar karşısında ibret alınması gerektiğini vurgulayan Rafiq Hümme, aksi takdirde asi kulların iki yakalarının bir araya gelmeyeceğini belirtir.

Niyə hökmrandı gecə gündüzdə,
 Səhra küləyimi əsən dənizdə?
 Qurani-Kərimi əzbərlə yüz də,
 İmansız bəndəyə məal verilməz.

Bir azca üfəqə boylan, a fağır,
 Oyun olmasa da, oylan, a fağır.
 Hara şığıyırsan, əylən, a fağır,
 Qul asi olanda, ənam verilməz!... (Hümme, 2017, s.10).

Mən Ölümdən Dərs Aldım adlı şiirinde Rafiq Hümme, fani dünyanın nimetlerine kapılıp giden insanları konu eder. Şair, onların yönetimin kötü tutumunu görmezden gelmelerini, haksızlık yapanları desteklemelerini, doğru söyleyenleri sövmelerini eleştirir.

Şərə sən boyun əydin,
 Qoluzorlunu öydün,
 Haqqı deyəni söydün,
 Sus demə mənə, yazıq.

Vuruldu bu cahana,
 Mülk aldın xana-xana,
 Lirə, dollar bir yana,
 Uydun tümənə, yazıq. (Hümme, 2017, s. 235).

Şair, bu şiirinde çar düdüğü çalanların çabuk yükseleceğini söyler ve bu ifadesi ile yönetimin başındaki kişilerin talimatları ile iş yapanları işaret eder. Hümmet, bu insanların keyiflerinin uzun sürmeyeceğini çünkü temelsiz, hak etmeden yükselenlerin hepsinin alaşağı olmaya mahkûm olduğunu şöyle anlatır:

Çar düdüyü çalırsan,
Özüksüz ucalırsan.
Ətrini sən alırsan,
Çölə, çəmənə yazıq.

Qoynundakı ilandı,
Halallara dolandı,
Həm milli qəhrəmandı,
Belə vətənə yazıq... (Hümmet, 2017, s. 235).

Rafiq Hümmet, *Bezdim Aldanmaqdan* şiirinde şairlerin başlarını kurtarmak için yaşanan sıkıntılara, yanlış yönetime, toplumun içinde bulunduğu kötü duruma ses çıkarmamalarını eleştirir. Şair, bu durum karşısında yüreğinde büyük depremler hissettiğini dile getirir.

Şair qardaşım susur
“Başını saxlamaq üçün”.
Mən də baş saxlayıram,
Ürəyimdə Şamaxı zəlzələsi.

Zibillikdə şeytanların tələsi,
Tələ qarmağında bir tikə çörək,
Sərçə dimdiyində vurnuxan ölüm,
Və...bu yerdə aldı görək. (Hümmet, 2017, s. 147).

Şair *Vurulmaz* adlı şiirde, yaşadığımız düzende baykuş olarak nitelendirdiği kötü insanların söz sahibi olmasına sitem eder. Adil yöneticelerin söz sahibi olmadığını söyleyen Hümmet, kötü insanların kanının ne yapılırsa yapılsın temizlenmeyeceğini dile getirir.

Qərib bir ömürdən haşa,
Nə qaldı ki, könül coşa.
Aləm yar oldu bayquşa,
Xana, xaqana vurulmaz.

Su quşusan üz dənizdə,
 Tüpürcəklə üz təmizlə.
 Sən o qanı yüz təmizlə,
 Məndəki qana vurulmaz. (Hümmet, 2017, s. 269).

Rafiq Hümmet *Yıxacaq* adlı şiirde, vatanın bir güreş meydanına dönmesini, insanların birbirinin ayağını kaydırmak için yaptıklarını anlatır. Toplumda adaletsizlikleri dile getiren şair, hakimlerin tutuklayamadığını hekimlerin yıktığını söyleyerek mevcut dönemin durumunu gözler önüne serer. İnsanlar arasındaki kinin zinadan bile kötü olduğunu ifade eden Hümmet, halkın arasındaki uçurumu derinleştiren unsurun kin olduğunu vurgular.

Bu vətən güləş meydanı,
 Görən kimi kim yıxacaq?
 Hakim yıxa bilməyəni
 Naşı bir həkim yıxacaq.
 ...
 Cahan eşqi hədəş şeydi,
 İstənlər ötər şeydi.
 Kin zinadan betər şeydi,
 Yıxsa bizi kin yıxacaq! (Hümmet, 2017, s. 234).

3. Sonuç

Rafiq Hümmet, Karapapak Türklerinin önde gelen şairlerinden biridir. Hümmet'in sanat hayatının ilk yılları, Sovyetler Birliği dönemine denk gelmektedir. Bu dönemde yönetimin hayatın her alanında uyguladığı baskı politikası, edebiyatta da kendisini gösterir. Sanatçılar, Sovyet ideolojisine uygun eser vermek zorundadır. Böyle bir ortamda bazı şairler sessiz kalmayı tercih ederken bazıları da düşüncelerini üstü kapalı bir şekilde ifade etme yolunu seçerler. Hümmet de yapılan haksızlıklar ve yanlışlar karşısında susmak yerine sembollerle ve dolaylı anlatımlarla fikirlerini dile getirir.

Şiirlerinde topluma yapılan baskılardan bahseden şair, hak ve adaletin olmadığı, insanların acılarını bile rahatça yaşayamadıkları bir zamanda yaşadıklarını söyler ve insanların dinlerinden, kültürlerinden uzaklaştırılmasını eleştirir.

Rafiq Hümmet'in Sovyet döneminde yazdığı şiirlerde kapalı bir anlatım tarzı varken Sovyet sonrası dönemde, var olan baskının kısmen azalmasına bağlı olarak daha açık bir anlatım görülmektedir. Şair, Sovyetler Birliği'nin yıkılışından sonra da mevcut yönetimin yanlışlarını dile getirmekten çekinmez.

Hümnet, şiirlerinde milletin parçalanmış olmasının ve bir bütünlük oluşturamamasının üzüntüsü kaleme alır. Millet olarak birlik oldukları takdirde hak ettikleri gibi bir yaşam süreceklere inanan şair, yönetime hak etmeyen kişilerin getirilmesine ve insanların çıkarları için bu durumu desteklemesine karşı çıkar. Şair, şiirlerinin genelinde hayatta var olan zulüm ve kederden bahseder ve bunların ortadan kalkması için insanların doğrunun yanında olması gerektiğini vurgular.

Kaynaklar

- Akpınar, Y. (1994). *Azeri edebiyatları araştırmaları*. İstanbul: Dergâh Yayınları
- Alyılmaz, S. (2003). *Borçalılı bilim adamı eğitimci, şair Valeh Hacılar (Hayatı-Sanatı-Şiirleri)*. Ankara.
- Alyılmaz, S. (2010). *Gürcistan Türklerinin yeniden yükselen sesi: "Varlık" gazetesi*. Karadeniz Araştırmaları, S. 25, s. 115-124.
- Babaşlı, M. (2007). *Çarlık Rusyası Döneminden günümüze Azerbaycan'da din-devlet ilişkileri*. Uluslararası Türk Dünyasının İslamiyete Katkıları Sempozyumu, Isparta, Süleyman Demirel Üniversitesi Yay.
- Baş, O. (ed.) (2014). *Çağdaş seçkin Azerbaycan şiiri*. Bakü: Türk Dünyası İnfö.
- Hümnet, R. (2000). *Salam Dünyenin Yiyesi*. Bakü: Elm Yay.
- Hümnet, R. (ed.) (2007). *Edebi Gürcüstan*. Tiflis: Universal Yay.
- Karakaş, Ş. (2008). Sovyet edebiyatı hakkında bazı tespitler. *Ahmet B. Ercilasun Armağanı*, (Haz. E. Arıkoğlu), Ankara: Akçağ, 459-469.
- Selim, S. (2016). *Karapapak (Terekeme) Türkleri ve çağdaş Karapapak şairi Rafig Hümnet*. III. Uluslararası Türk Dünyası Sempozyumu, Bakü, 567-572.
- Selim, S. Kişisel Görüşme, 13 Mayıs 2016, Tiflis.
- Selim, S. (2018). *Rafig Hümnet'in şiirleri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Uygur, E. (2011). Sovyetler Döneminde Azerbaycan toplumunun yeniden yapılanmasında edebiyat adamlarının rolü. *Türk Yurdu*, 287, 156-159.
- Qehreman, İ. (2001). *Menim şerlerim benim avtoportlerim*. Azerbaycan XXI Esr, No 30, Bakü.

Extended Abstract

The land inhabited by the Karapapak Turks has been under different administrations due to wars and political disputes in the historical process. Today, these lands are under Georgian rule. The Turks living there try to preserve their own cultures and languages and create their own literatures in a society where a different cultural life exists and a different language is spoken. One of the greatest representatives of this struggle for existence is Rafig Hümnet. Hümnet contributed to the social and cultural development of the Karapapak Turks by establishing the Varlıq newspaper and the Varlıq Civilization and Cultural Center, which is of great importance for the Turks living in Georgia.

Rafig Hümnet is the son of a Turkish tribe sought to preserve its language, identity and selfness in a different state. Considering the scarcity of the studies on the literature of Karapapak Turks, the study of Rafig Hümnet's poems and language is important in terms of introducing Karapapak Literature.

The poems written by the poet are divided into two sections considering the period in which he lived. The period when the poet first started to write his poems and was first recognized coincided with the period of Soviet Union. The second period of the poet's art life coincided with the period after the collapse of the Soviet Union. It is of great importance that the poet's poems are written in two different periods, Soviet and post-Soviet. In the poems of Rafig Hümme, it is clearly seen how these two different periods affect people.

The period when Rafig Hümme wrote his first poems coincided with the last period of the Soviet Union. The repressive policies prevailing in the Soviet Union have shown itself in the poet's poems. The persecution of people and the censorship of the works of the artists were criticized in the poet's poems. Conveying his reaction to his poems the poet has not been a mere sepectator to the suffering of his people and has tried to reveal the problems experienced by considering the conditions of the period.

The poet emphasized that it was forbidden for the people to use their name and even preserve their roots and religion in the period of the Soviet regime by writing poems in this period. Rafig Hümme has expressed the difficulty of living in such an environment. Hümme also said that the public had taken all the flames while the influenced persons living in comfort. The Soviet administration has carried out a number of policies to divert people from their religion and to direct them to atheism. In his poems, Rafig Hümme criticized the Soviet regime's prohibitions on religion. The poet stated that because of the pressures, people were taken away from their religion and as a result the real clergy decreased. The deep pain of the people who stays away from the Quran and die without it has been expressed in the poet's lines. Hümme stated that their language were hindered because of administration's oppression policies and he emphasized that people could not express their aspirations. The poet emphasized that they stayed away from their religion in an environment where there was no freedom and they had to settle with the information of true clergy. Hümme stated that the labor of the people who turned a honest penny was plundered by others in this period. Expressing that people are treated according to whether they are close to the administration, he articulated that there was no justice on any matter. The poet criticizes the functioning of the existing order and reflects the revolt of the empty hands of the people while supporters filling their pockets.

The second period of the art life of Rafig Hümme is the post-Soviet period. Although Hümme could express his thoughts more freely after the Soviet period, there was no complete freedom in this period. Hümme, characteristically, did not keep silent about the wrongs, injustices and unfairness that existed in the system without caring about the pressures of time. He wrote them down and criticized them. In this period, we see that he has poems criticizing the existing administration.

Hümme said that during this period, people remained silent in the face of the injustice of the existing administration and even many of them supported those who did injustice for their own interests. He stated that wisdom and success were not given importance and merit was not sought in the people brought to important positions in the period he lived.

Rafig Hümme explained that the rulers were kept away from the smart people and guided by fugitives and the bandits. The poet said that people instead of helping each other in the face of difficult situations had tripped each other and criticized the evil that people did.

Hümme expressed his sadness in his poems that his nation was fragmented and unable to form a cohesion. He also expressed his belief that they would lead a life as they deserved. The poet criticized the imposition of those who did not deserve the administration and the people supporting this situation for their interests. Hümme stated that it was not right for people to applaud the mistakes by considering their own interests and that this order would not go like this. The poet, throughout his poems, mentioned about the persecution and grief existed and emphasized that people should be on the side of the truths for the disappearance of these.